

ОЛЕНА ПАВЛІВНА МАКАРОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра педагогіки та психології;

 <https://orcid.org/0000-0002-5480-5942>,
e-mail: faynalena@ukr.net

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

До категорії судових експертиз належать експертизи, які проводяться під час цивільних або кримінальних проваджень за призначенням суду у спеціалізованих судово-експертних установах або поза межами цих установ у встановленому законодавством порядку. Значна кількість судових експертиз проводиться в судово-експертних відділеннях державних психіатричних установ. Відповідно до законодавства України державними установами судової експертизи є ті установи, які спеціально визначені для провадження судових експертиз і підпорядковуються Управлінню охорони здоров'я. Судово-психіатрична та комплексна судова психолого-психіатрична експертиза повинна проводитися експертами в порядку, який визначений у Цивільному процесуальному та Кримінальному процесуальному кодексах України. Залежно від характеру експертних досліджень відділення судово-психіатричної експертизи поділяються на амбулаторні та стаціонарні.

Знання про закономірності й особливості психічної діяльності особистості, якими повинен володіти експерт-психіатр, мають певну специфіку, а їх засвоєння відбувається під час спеціальної професійної психолого-психіатричної підготовки, у подальшому вони втілюються у практику судово-психіатричної експертизи, а отже, мають юридичне значення. Знання, що використовуються під час досудового розслідування кримінальних правопорушень та під час судового провадження, застосовуються для встановлення психічного стану особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

У статті визначено теоретико-правові аспекти призначення та проведення судово-психіатричної експертизи на підставі аналізу положень нормативно-правових актів у цій сфері. Висвітлено питання щодо професійної складової підготовки експертів, які проводять судово-психіатричну експертизу, з'ясовано, що зазвичай вони мають свій індивідуальний стиль професійної діяльності, постійно підвищують і вдосконалюють рівень власної компетентності.

З'ясовано, що предметом дослідження психіатра є психічні захворювання та розлади, захворювання головного мозку, які проявляються розладами психічної діяльності особистості. Розглянуто питання етичних стандартів у діяльності експерта при проведенні судово-психіатричної експертизи.

Ключові слова: діяльність, експерт, професійна компетентність, судово-психіатрична експертиза, комплексна експертиза, психіатр, спеціаліст.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Сучасний стан суспільного життя України характеризується негативними тенденціями та процесами, пов'язаними зі злочинами. Процеси та явища політичного, економічного, соціально-психологічного характеру, які відбуваються в суспільстві, детермінують поведінку громадян, визначають її сутність і характер. Суттєво зростають вимоги до висновків судово-психіатричної та судово-психологічної експертиз.

Судово-психіатрична експертиза є важливим елементом правосуддя, оскільки вона дозволяє встановити психічний стан особи, яка є об'єктом судового розгляду. Теоретико-право-

ві праксеологічні засади судової психіатричної експертизи включають у себе вивчення теоретичних аспектів психіатрії, правової науки та практики судової психіатричної експертизи. Вони забезпечують правильність та обґрунтованість прийнятих рішень, які мають значення для подальшого життя людини. Крім того, важливо розуміти правові норми та стандарти, що регулюють проведення судової психіатричної експертизи.

Судово-психіатрична експертиза закріплена на законодавчому рівні та призначається органами досудового слідства й судом, коли виникають певні сумніви щодо психічної

повноцінності обвинуваченого, підозрюваного, свідка, потерпілого, цивільного позивача і відповідача, а також особи, щодо якої вирішується питання про її цивільну недієздатність.

Судово-психіатрична експертиза є важливим елементом правової системи та визначає стан психічного здоров'я людини в контексті її поведінки і здібностей. Цей вид експертизи призначається в різних ситуаціях: у судових процесах, кримінальних справах, цивільних справах тощо.

Так, набувають актуальності проблеми дослідження та формулювання поняття, сутності, змісту і можливостей використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, форм використання спеціальних знань, порядку залучення спеціалістів до участі у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, а також залучення експертів до проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі скоєнням вбивств.

Не менш важливим аспектом є знання законодавства, яке регулює проведення судово-психіатричних експертиз. Зокрема, значного поширення набуває призначення судово-психіатричної експертизи, що визначається відповідними законодавчими нормами України, зокрема статтями 242, 486, 509 Кримінального процесуального кодексу України; статтями 39, 40 Цивільного кодексу України; статтями 103–105, 112, 113 Цивільного процесуального кодексу України. Крім того, призначення судово-психіатричної експертизи повинно відповідати вимогам інших законодавчих актів України, а саме законам України «Про судову експертизу», «Про психіатричну допомогу», «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Порядок виконання судово-психіатричної експертизи регулюється спеціальним наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи»¹. Відповідно до п. 6 цього Порядку за формою проведення судово-психіатрична експертиза може бути амбулаторною, стаціонарною, посмертною.

Експерти повинні бути знайомі з процедурою експертизи, вимогами до документів, які необхідно надати, та засобами збереження й забезпечення конфіденційності, розуміти

правові норми, що регулюють проведення експертизи та визначають, яку роль вона відіграє в судовому процесі. Крім того, експерти зобов'язані мати досвід і знання з практики судово-психіатричної експертизи. Це дозволить їм правильно виконувати свої обов'язки, враховуючи специфіку кожної конкретної справи й особливості поведінки особи, що піддається експертизі.

Професійна діяльність експерта-психіатра потребує знань і навичок, які мають певну специфіку. Така діяльність спрямована на пізнання закономірностей та особливостей психічної діяльності людини, встановлення психіатричного стану людини, яка вчинила кримінальне правопорушення. З'ясування цих фактів має вагоме значення під час досудового розслідування кримінальних правопорушень та під час судового провадження, адже це позначається як на процесуальних особливостях кримінального провадження, так і на особливостях притягнення особи до кримінальної відповідальності (Макарова, 2023а).

Специфічність діяльності експерта-психіатра полягає у психіатричних і теоретичних знаннях щодо закономірностей і особливостей психічної діяльності людини. Засвоєння цих знань відбувається під час спеціальної професійної психолого-психіатричної підготовки, а в подальшому вони втілюються у практику судово-психіатричної експертизи, а отже, мають юридичне значення. Знання з психіатрії, які використовуються під час досудового розслідування кримінальних правопорушень та під час судового провадження, спрямовані на встановлення психічного стану особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Наше сьогодення як ніколи потребує вдосконалення роботи спеціалістів певних напрямів. Насамперед є потреба у висококваліфікованих спеціалістах, професійна діяльність яких пов'язана з оцінкою мотивів діяльності особистості у специфічних умовах життя. У сучасній юридичній практиці при розслідуванні злочинів завжди використовують досвід сучасної наукової психіатрії, але ці знання належать до категорії спеціальних, тому на практиці можуть виникати труднощі під час їх використання юристами, зокрема в цивільному та кримінальному процесах.

Судова психіатрія має прикладну та практичну складові, завдяки яким вона органічно поєднана з юриспруденцією. У юридичній практиці доволі часто постають питання щодо необхідності дослідження психічних станів учасників досудового розслідування та судового процесу – обвинуваченого, підозрюваного,

¹ Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи : наказ М-ва охорони здоров'я України від 08.05.2018 № 865 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18> (дата звернення: 10.10.2023).

свідка, потерпілого. До сфери її вивчення потрапляють питання клінічної психіатрії (розлади психічної діяльності особистості) та застосування норм права, що визначені у кримінальному судочинстві і мають правові наслідки. Такими наслідками у кримінальному процесі є застосування примусових заходів медичного характеру, що унеможлиблює притягнення особи до кримінальної відповідальності за загальним правилом. Тобто судово-психіатрична експертиза визначає медико-правові наслідки, які впливають на застосування або незастосування покарання та його вид, а також на можливість отримання за потреби адекватної психореабілітаційної допомоги (Олійник та ін., 2016), тому актуалізована необхідність її призначення стороною обвинувачення у кримінальному провадженні.

Одним з основних теоретичних аспектів, пов'язаних із судово-психіатричною експертизою, є вивчення психічних розладів та їхнього впливу на поведінку людини. Для проведення експертизи необхідно мати на професійному рівні глибокі знання в галузі психіатрії, зокрема щодо причин виникнення розладів, їх симптомів та лікування. Ще один важливий аспект – це знання законодавства, яке регулює проведення судово-психіатричних експертиз. Експерти у своїй діяльності повинні керуватися положеннями правових норм, які регулюють проведення експертизи, та усвідомлювати, яку роль отримані висновки відіграють у судовому процесі.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою запропонованої статті є визначення теоретико-правових засад призначення та проведення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: сформулювати поняття судово-психіатричної експертизи; за результатами аналізу нормативно-правових актів, а саме Кримінального процесуального кодексу України, законів України «Про психіатричну допомогу», «Про судову експертизу», Порядку проведення судово-психіатричної експертизи проаналізувати умови призначення і проведення судово-психіатричних експертиз у кримінальному провадженні.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічну основу статті склали загальнонаукові методи, а саме: метод системного аналізу, системно-структурний та порівняльно-правовий методи. Системно-структурний і порівняльно-правовий методи дозволили розглянути теоретичні напрацювання науковців із метою визначення особливостей призначення та

проведення судово-психіатричної експертизи. За допомогою методу системного аналізу розглянуто міждисциплінарні проблеми, які виникають при призначенні та проведенні судово-психіатричної експертизи.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Із часу проголошення незалежності й ухвалення Конституції України актуальним стало питання формування та вдосконалення законодавчої бази таким чином, щоб правова система забезпечувала належний рівень захисту прав і свобод громадян. З того часу і до сьогодні відбувається адаптація вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів, зокрема тих, що регулюють проведення судово-психіатричних експертиз.

Професійна діяльність поліцейських та юристів тісно пов'язана з практиками судово-психіатричної експертизи, тому вивчення судової психіатрії є необхідним для професійного становлення майбутнього фахівця в галузі права. У практичній діяльності отримані знання із судової психіатрії дозволяють вирішувати питання щодо призначення судово-психіатричної експертизи, критично оцінювати експертні висновки, фактичні дані та принципові положення. Працівникам прокуратури, судово-слідчих органів та іншим спеціалістам, які працюють у напрямі «людина-право-людина», ці знання потрібні для повного розуміння та формулювання висновків щодо судово-психіатричної експертизи (Цільмак, 2011).

Дослідженню особливостей призначення й проведення, а також вивченню окремих наукових категорій такої науки, як судова психіатрія, присвятили свої праці видатні зарубіжні та вітчизняні науковці, серед яких В. Грізінгер, Р. Крафт-Ебінг, Ф. Пінель, Ж. Ескіроль, Д. Муудслі, Р. Бредбері, В. Геккебуш, О. Ющенко й багато інших. Сучасні дослідження судово-психіатричної експертизи висвітлили у своїх наукових розвідках О. Голованова, С. Євдокіменко, В. Ілейко, А. Каніщев, О. Козерацька, Л. Кригіна, О. Олійник, В. Первомайський, М. Проценко, О. Радзевілова, О. Ревенок, В. Шевельов, С. Тимофієнко та ін. (Гусева, 2021а). Питання, пов'язані з особливостями призначення та проведення судово-психіатричних експертиз у кримінальному провадженні викликають жвавий інтерес у науковому і практичному середовищі та є предметом наукового інтересу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, серед яких Л. Балабанова, Д. Дубок, В. Ілейко, А. Каніщев, О. Олійник, О. Ревенок, О. Радзевілова, Н. Сенченко, О. Цільмак та ін.

Наукові праці окреслених науковців присвячені таким питанням, як проведення

комплексної судово-психіатричної експертизи у кримінальному процесі, проведення судово-психіатричної експертизи в цивільному процесі, критерії осудності/неосудності осіб, які вчинили злочини, тощо. Незважаючи на вагомий внесок науковців, окремі питання проведення судово-психіатричних експертиз, зокрема правові засади, поки що не були предметом комплексних досліджень.

О. Голованова зауважує, що проведення судово-психіатричної експертизи має правові та медичні наслідки. У подальшому вони можуть вплинути на види покарання, надання психореабілітаційної допомоги (за потреби), а також допоможуть встановити, буде чи не буде застосоване покарання (Олійник та ін., 2016).

Одним з основних завдань судово-психіатричної експертизи Н. Алікіна (2013) визначає констатацію самостійності діяльності особистості, а саме потерпілого, свідка та підозрюваного.

Поняття судово-психіатричної експертизи відсутнє в чинному законодавстві. По-різному висвітлюють його і в юридичній літературі вітчизняні вчені. В. Гончаренко (1980) визначає судово-медичну експертизу як процесуальну дію, що спрямована на встановлення фактів, котрі мають значення для справи, з використанням спеціальних знань шляхом залучення освіченої особи для перевірки дослідження і подання висновків. Зі свого боку В. Шерстюк (2007) наголошує на тому, що судово-психіатрична експертиза – це дослідження, яке впроваджує прогресивні досягнення науки й техніки у практику боротьби зі злочинністю та сприяє надійності системи доказів у справі.

З урахуванням викладеного й аналізу юридичної літератури (Корунчак, 2020) можемо констатувати, що судово-психіатричну експертизу характеризують такі ознаки: 1) це наукове та практичне дослідження окремих особливостей психічного стану людини; 2) вона здійснюється за наявності підстав для її проведення; 3) юридичною підставою її проведення є доручення сторони кримінального провадження; 4) вона проводиться судово-психіатричним експертом; 5) її метою є вирішення питань, що виникають під час розслідування та вирішення яких потребує застосування спеціальних знань. Отже, з огляду на вищевказане можемо зауважити, що під судово-психіатричною експертизою розуміють кваліфіковане науково-практичне дослідження, що здійснюється судовим експертом у галузі психіатрії за наявності передбачених законом умов, на підставі відповідного доручення

зادля вирішення питань, що виникли під час розслідування злочинів і кримінальних проступків та мають значення для подальшого кримінального провадження.

Теоретичний аспект проведення судово-психіатричної експертизи включає в себе знання психіатрії, правових норм, методів, принципів проведення та психіатричної оцінки. Посадові особи, задіяні у проведенні судово-психіатричної експертизи, повинні постійно підвищувати й оновлювати свій рівень знань і навичок з психіатрії та права, ознайомлюватися з новими методами й технологіями, які використовуються в судовій експертології (Макарова, 2023б).

У контексті дослідження специфіки судово-психіатричної експертизи варто наголосити на важливості дослідження теоретико-правових засад її призначення та проведення. Нормативно-правовими засадами судово-психіатричної експертизи у кримінальному судочинстві є Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України). Так, згідно зі ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання¹. Судово-психіатрична експертиза проводиться при виникненні потреби в технічних, наукових і спеціальних знаннях. Сторони, які беруть участь у кримінальному провадженні, самостійно вирішують питання щодо необхідності залучення експерта, але в деяких випадках залучення експерта для проведення психіатричної експертизи є обов'язковим (Первомайський, Ілейко, Каніщев, 2008).

Згідно з чинним законодавством України психіатрична експертиза може бути призначена, якщо під час кримінального провадження були встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. У таких випадках дізнавач, слідчий чи прокурор залучають експертів до проведення такого

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.10.2023).

виду експертизи. У статті 509 КПК України визначені обставини, за якими призначається психіатрична експертиза, а саме: наявність згідно з медичним документом в особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання; поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо)¹.

Варто зауважити, що згідно зі ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-психіатрична експертиза проводиться в державних спеціалізованих установах. Судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України проводять судово-психіатричні та комплексні психолого-психіатричні експертизи. При вирішенні питання щодо компетенції установ, які проводять судово-психіатричну експертизу, слід враховувати сферу управління її діяльністю, а також організацію державного контролю (Гусева, 2021б). Владні повноваження щодо закладів, які можуть проводити судово-психіатричну експертизу, належать Міністерству охорони здоров'я.

Також застосування судово-психіатричної експертизи повинно відповідати вимогам інших законодавчих актів України, а саме: законам України «Про судову експертизу», «Про психіатричну допомогу», «Основи законодавства України про охорону здоров'я», наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи», Порядку проведення атестації та присвоєння чи позбавлення кваліфікаційних класів судового експерта експертам-психологам судовим, Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз.

У пункті 6 Порядку проведення судово-психіатричної експертизи² зазначено, що за формою проведення вона може бути: 1) стаціонарною (є найбільш досконалою). Така форма судово-психіатричної експертизи проводиться у психіатричних закладах, де організуються

стаціонарні судово-психіатричні експертні комісії, такий вид експертизи є тривалим спостереженням за підекспертним та відбувається в умовах психіатричного стаціонару; 2) посмертною. Ця судово-психіатрична експертиза проводиться комісією, до складу якої входять лікарі-психіатри, або одноосібно експертом-лікарем-психіатром (вивчення наданої медичної документації та матеріалів справи); 3) амбулаторною. Така судово-психіатрична експертиза є короткостроковою й оперативною, для її проведення при психіатричних лікарнях чи психоневрологічних експертизах організують амбулаторні комісії.

Саме положення вищезазначених законодавчих актів і становлять правові засади призначення та проведення судово-психіатричної експертизи (Воробйова, 2010).

Особливості проведення судово-психіатричних експертиз зумовлюють потребу вивчення теоретичних аспектів психіатрії, правової науки та практики судово-психіатричної експертизи. Саме це забезпечує правильність та обґрунтованість прийнятих рішень, які мають значення для подальшого життя людини.

Розглядаючи питання етичних стандартів у діяльності експерта, можемо зауважити, що до них належать такі: 1) експерт зобов'язаний сприяти справедливості й здійсненню кваліфікованого судочинства при його провадженні шляхом забезпечення встановлення медичної істини про стан психічного здоров'я підекспертного; 2) експерт не розслідує справи, не висуває обвинувачення, не є свідком, не вершить правосуддя, не захищає інтереси будь-якої зі сторін, яка є учасником процесу; 3) моральний обов'язок експерта полягає в чіткій відповідності до чинного законодавства провести об'єктивне, неупереджене та незалежне дослідження, оцінити отримані результати і сформулювати висновки; 4) експерт має суворо дотримуватися норм гуманного правосуддя, а саме: забезпечувати можливість захисту та допомоги психічно хворим особам чи які страждають на психічні розлади; 5) судово-психіатрична експертиза повинна проводитися відповідно до етичних принципів та норм загальної психіатрії, в умовах процесуально-правової процедури (Корунчак, 2020).

Одним із важливих аспектів є готовність експерта до проведення судово-психіатричної експертизи. Він повинен мати спеціальні знання, вміння та навички, достатній професійний досвід для того, щоб забезпечити правильне й об'єктивне дослідження. На етапі підготовки до проведення експертизи експерт має ознайомитися із судово-психіатричною

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.10.2023).

² Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи : Наказ М-ва охорони здоров'я України від 08.05.2018 № 865 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18> (дата звернення: 10.10.2023).

практикою, засобами збору та аналізу інформації про підекспертну особу, виробити правила спілкування з нею, вміло застосовувати знання професійної етики тощо.

До теоретико-правових засад судово-психіатричної експертизи можна віднести:

- використання міжнародних стандартів та рекомендацій у галузі судової психіатрії та психології. Це дозволяє забезпечити відповідність проведення експертизи міжнародним стандартам та взаєморозуміння між експертами з різних країн;

- участь у професійних організаціях та співпраця з колегами з різних країн. Це може допомогти експертам обмінюватися досвідом, знаннями та найкращими практиками, а також сприяє розвитку міжнародних стандартів і рекомендацій у галузі судової психіатрії та психології;

- врахування індивідуальних рис особи, яка є об'єктом експертизи. Експерт повинен враховувати не лише загальні характеристики психічного стану, а й індивідуальні особливості, такі як вік, стать, освіта, професійна діяльність тощо;

- використання мультимодального підходу до проведення експертизи. Використання різних методик та інструментів для визначення психічного стану особи, таких як клінічні спостереження, психологічні тести, нейроімеджинг тощо;

- застосування технологій та інновацій: Використання сучасних технологій та інноваційних підходів може поліпшити якість і ефективність судово-психіатричної експертизи. Це може включати в себе використання комп'ютерних програм для аналізу даних, віртуальної реальності для реконструкції подій, а також застосування телемедицини для проведення експертизи на відстані;

- оцінку результатів та впливу судово-психіатричної експертизи. Важливо проводити регулярну оцінку результатів та впливу судово-психіатричної експертизи на судовий процес і життя осіб, які проходять експертизу. Це може допомогти виявити проблеми, вдосконалити методики та підходи, а також забезпечити більш ефективне використання ресурсів;

- популяризацію знань про судово-психіатричну експертизу (Чернявський та ін., 2016). Важливо підвищувати обізнаність суспільства про судово-психіатричну експертизу, її роль та значення в судовому процесі. Це може включати в себе проведення лекцій, семінарів, публікацію статей та інших матеріалів, спрямованих на популяризацію знань у цій галузі (Піріг, 2015).

Проведення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні є важливим аспектом правосуддя, який об'єднує правові та психіатричні науки. Вона включає в себе комплексне обстеження психічного стану особи, зокрема з метою встановлення наявності розладів психічного розвитку, патологічних станів або інших психічних відхилень, які можуть мати вплив на підсудного у кримінальному провадженні.

До основних принципів проведення судово-психіатричної експертизи належать:

- 1) презумпція невинуватості: кожна особа вважається невинуватою, доки її вину не буде доведено. Судово-психіатрична експертиза спрямована на з'ясування психічного стану підсудного і не повинна передбачати автоматичне припущення його вини на основі психіатричних висновків;

- 2) принцип компетентності та незалежності експерта. Судово-психіатричну експертизу повинен проводити кваліфікований психіатр, який має достатні знання та досвід у відповідній галузі. Він повинен діяти незалежно від будь-яких зовнішніх впливів і забезпечувати об'єктивність своїх висновків;

- 3) принцип комплексності. Судово-психіатрична експертиза повинна охоплювати всі аспекти психічного стану підсудного, враховуючи анамнез, психологічні та психіатричні тести, клінічний огляд, аналіз медичної документації та інші методи дослідження, необхідні для повного усвідомлення психічного стану підсудного;

- 4) принцип пропорційності. Судово-психіатрична експертиза повинна бути пропорційною до потреб кримінального провадження. Це означає, що обсяг і глибина експертизи повинні відповідати конкретним обставинам справи та потребам правосуддя;

- 5) принцип забезпечення прав підсудного. Під час проведення судово-психіатричної експертизи необхідно забезпечувати повагу до прав та гідності підсудного. Експерт повинен поважати конфіденційність медичних даних і дотримуватися етичних норм професії;

- 6) принцип науковості. Судово-психіатрична експертиза повинна ґрунтуватися на наукових принципах та методах, відповідати сучасним досягненням психіатричної науки і використовувати надійні наукові докази. Експерт повинен мати доступ до актуальної літератури, досліджень та інформації, необхідної для об'єктивного аналізу психічного стану підсудного;

- 7) принцип застосування стандартів. При проведенні судово-психіатричної експертизи

необхідно дотримуватися встановлених стандартів інтерпретації та оцінки психічних станів. Це допомагає забезпечити однаковий підхід до експертизи та порівняння результатів між різними випадками;

8) принцип достовірності та обґрунтованості. Експерт повинен забезпечити чіткість та обґрунтованість своїх висновків, пояснюючи методи, які використовувалися, аргументи, що лежать в основі висновків, та встановлені психіатричні критерії. Це допомагає суду та сторонам у справі зрозуміти основи експертного висновку та оцінити його достовірність;

9) принцип незалежності експертизи від процесуальних сторін. Судово-психіатрична експертиза повинна бути незалежною від будь-яких впливів з боку сторін кримінального провадження. Експерт не повинен бути підконтрольним жодній зі сторін, що забезпечує об'єктивність і непередбачуваність результатів експертизи;

10) принцип захисту прав підсудного. Під час проведення судово-психіатричної експертизи слід дотримуватися прав підсудного, зокрема права на інформацію, участь у процесі та можливість висловити свою точку зору. Підсудний повинен мати можливість скористатися правовою допомогою та захищати свої інтереси (Цільмак, 2014).

Розуміння та дотримання цих теоретико-правових засад є важливими для забезпечення справедливості у кримінальному провадженні та недопущення недостовірних або неадекватних психіатричних висновків, які можуть мати серйозні наслідки для особи, яку звинувачують у злочині. Вони створюють основу для проведення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні, забезпечуючи об'єктивність, науковість і дотримання прав підсудного, є необхідними для гарантування справедливого й ефективного правосуддя, а також для захисту прав та інтересів осіб, залучених до кримінального процесу.

Теоретико-правові засади проведення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні є важливим елементом справедливого та об'єктивного правосуддя. Вони гарантують науковий підхід до оцінки психічного стану підсудного та встановлення його відповідальності з урахуванням принципів незалежності, компетентності, обґрунтованості та захисту прав підсудного. Все це свідчить про необхідність дотримання засад як ефективного засобу захисту справедливості та забезпечення прав людини. Проведення судово-психіатричної експертизи дозволяє досягти об'єктивності та достовірності висновків,

що впливає на правильне прийняття рішень судом і гарантує справедливість для всіх сторін, задіяних у кримінальному провадженні.

Отже, розуміння та дотримання теоретико-правових засад проведення судово-психіатричної експертизи є важливими для ефективного функціонування правосуддя і гарантування захисту прав та інтересів осіб, залучених до кримінального процесу. Це демонструє важливість забезпечення належного рівня професійності, об'єктивності та незалежності експертів у цій галузі, впливає на довіру громадськості до судово-правової системи та гарантує захист прав людини, особливо у випадках, пов'язаних із психічними станами осіб, звинувачених у злочинах. Ефективне застосування теоретико-правових засад дозволяє зменшити ризик помилкових висновків та недобросовісного використання судово-психіатричних експертиз. Правильно здійснена експертиза, яка базується на об'єктивних критеріях, наукових методах та відповідних етичних стандартах, є ключовим інструментом для встановлення правди, ухвалення обґрунтованих судових рішень і забезпечення справедливості. Порушення або недотримання теоретико-правових засад може вплинути на результати судово-психіатричної експертизи, порушити баланс між правами особи, що перебуває під судом, та інтересами суспільства. Тому систематична робота над удосконаленням процедур проведення судово-психіатричних експертиз та законодавчої бази стає важливим завданням для забезпечення високої якості та надійності цього виду доказування.

Підбиваючи підсумки, зауважимо, що судово-психіатрична експертиза спрямована на допомогу слідству та суду в частині дотримання гуманних принципів закону, адже психічно хворі люди не повинні вважатись злочинцями, а їхні небезпечні дії в суспільстві – злочином. Водночас одним з головних завдань судово-психіатричної експертизи є не лише визначення необхідності застосування до особи заходів медичного характеру, тобто отримання особою належної та необхідної медичної допомоги, а й неможливість уникнути покарання за скоєний злочин психічно здорової людині. Сьогодні теоретики і практики мають масив роботи щодо підготовки висококваліфікованих спеціалістів, вдосконалення науково-методичної та законодавчої баз.

ВИСНОВКИ. Під судово-психіатричною експертизою слід розуміти кваліфіковане науково-практичне дослідження, що здійснюється судовим експертом у галузі психіатрії за наявності передбачених законом умов, на підставі

відповідного доручення задля вирішення запитань, що виникли під час розслідування злочинів і кримінальних проступків та мають значення для подальшого кримінального провадження.

Теоретико-правові засади є важливим елементом при проведенні судової психіатричної експертизи. Вони включають у себе знання теоретичних аспектів психіатрії та правової науки, практичний досвід і знання з практики судової психіатричної експертизи, етичні стандарти та використання об'єктивних і науково обґрунтованих методів. Дотримання цих засад забезпечує надійність та аргументованість прийнятих рішень, що має неабияке значення для захисту прав людини та правосуддя. Також важливим аспектом є знання принципів та методів, що їх використовують при проведенні психологічного та психіатричного оцінювання людини. Це можуть бути різні тестові методи, опитування та інші методи дослідження, що допомагають зрозуміти психічний стан людини. Отже, теоретичні аспекти судової психіатричної експертизи включають у себе знання психіатрії, правових норм, методів і принципів проведення психологічної та психіатричної оцінки.

Крім того, важливим аспектом є знання методики судово-психіатричної експертизи. Слідчі повинні розуміти, як проводиться ек-

спертиза, які документи потрібні для її проведення, як організовується збір даних та формується висновок. Саме ці умови гарантують здійснення кваліфікованого дослідження. Знання теоретичних аспектів та дотримання правових засад є важливими елементами успішного проведення судово-психіатричної експертизи, тому їх необхідно дотримуватися та піддавати постійному аналізу з метою вдосконалення та провадження апробованого міжнародного досвіду. Водночас судові експерти мають дотримуватися етичних норм, бути об'єктивними, безпристрасними та постійно підвищувати рівень своєї професійної компетентності, знань і навичок.

Соціальна значущість, дискусійність і недостатня розробленість досліджуваної проблеми створює певні труднощі при вивченні психічних розладів у їх специфічному відношенні до певних питань кримінального та цивільного права і процесу. Специфіка судової психіатрії зумовлена тим, що у своїй практичній, прикладній площині вона поєднана з юриспруденцією. Саме в процесі юридичної практики нерідко виникають питання, які викликають необхідність проведення дослідження психічного стану і здоров'я окремих підозрюваних, обвинувачених, засуджених, свідків, потерпілих, цивільних позивачів та відповідачів.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Алікіна Н. В. Завдання судово-психологічної експертизи за матеріалами відеозапису слідчої дії. *Криміналістика і судебна експертиза*. 2013. Вип. 58 (1). С. 407–415.
2. Воробйова Н. О. Правове регулювання психіатричної допомоги : навч. посіб. Київ : Юстініан, 2010. 208 с.
3. Гончаренко В. І. Використання даних природничих і технічних наук в кримінальному судочинстві. Київ, 1980. 124 с.
4. Гусева В. О. Призначення судово-медичних експертиз під час розслідування насильства щодо працівника правоохоронного органу: проблеми та шляхи їх вирішення. *Право і безпека*. 2021а. № 3 (82). С. 102–112. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.11>.
5. Гусева В. О. Сучасні можливості психологічних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021б. № 3 (95). С. 56–67. DOI: [10.33766/2524-0323.95.256-267](https://doi.org/10.33766/2524-0323.95.256-267).
6. Досудове розслідування в кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів медичного характеру : метод. рек. / С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, А. А. Патик та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 48 с.
7. Корунчак Л. А. Судово-психіатрична експертиза в Україні: особливості правового регулювання. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 17. С. 319–325. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207>. 2020.17.40.
8. Макарова О. П. Роль експерта в проведенні комплексної судово-психолого-психіатричної експертизи в сучасній Україні. *Соціологія права*. 2023а. № 1–2 (44–45). С. 60–63. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2023-1-2.10>.
9. Макарова О. П. Судово-психіатрична експертиза: теоретичні аспекти та проблеми призначення. *Наше право*. 2023б. № 4. С. 61–66. DOI: <https://doi.org/10.32782/NP.2023.4.9>.
10. Олійник О. П., Ревенок О. А., Голованова О. Г., Радзевілова О. В. Судово-психіатрична експертиза осіб, які брали участь в антитерористичній операції (аналіз галузевої статистичної звітності). *Архів психіатрії*. 2016. Т. 22, № 3 (86). С. 98–104.

11. Первомайський В. Б., Лейко В. Р., Канищев А. В. Методичні аспекти призначення та проведення комплексної судово-психіатричної експертизи короточасних афективних станів. *Архів психіатрії*. 2008. Т. 14, № 2. С. 29–32.
12. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.
13. Цільмак О. М. Практикум з судової психіатрії : навч. посіб. Одеса : ОДУВС, 2011. 104 с.
14. Цільмак О. М. Судово-психіатрична експертиза : навч. посіб. Одеса : РВВ ОДУВС, 2014. 104 с.
15. Шерстюк В. М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 19 с.

Надійшла до редакції: 28.06.2023

Прийнято до друку: 29.07.2023

REFERENCES

1. Alikina, N. V. (2013). The task of forensic psychological examination based on the materials of the video recording of the investigative action. *Criminalistics and Forensics*, 58(1), 407–415.
2. Cherniavskiy, S. S., Vozniuk, A. A., Patyk, A. A. et al. (2016). *Pre-trial investigation in criminal proceedings regarding the use of coercive measures of a medical nature*. National Academy of Internal Affairs.
3. Gusieva, V. O. (2021a). Appointment of forensic examinations during the investigation of violence against a law enforcement officer: problems and ways to solve. *Law and Safety*, 3(82), 102–112. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.11>.
4. Honcharenko, V. I. (1980). *The use of the data of natural and technical sciences in criminal proceedings*. Kyiv.
5. Husieva, V. O. (2021). Current possibilities of psychological examinations in the investigation of criminal offenses committed against law enforcement officers. *Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 3(95), 56–67.
6. Korunchak, L. A. (2020). Forensic-psychiatric expertise in Ukraine: peculiarities of legal regulation. *Law Bulletin*, 17, 319–325. <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.17.40>.
7. Makarova, O. P. (2023a). The role of the expert in the conduct of a complex forensic-psychological-psychiatric examination in the judiciary of Ukraine. *Sociology of Law*, 1–2(44–45), 60–63. <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2023-1-2.10>.
8. Makarova, O. P. (2023b). Forensic psychiatric examination: theoretical aspects and problems of appointment. *Our Law*, 4, 61–66. <https://doi.org/10.32782/NP.2023.4.9>.
9. Oliinyk, O. P., Revenok, O. A., Golovanova, O. G., & Radzevilova, O. V. (2016). Forensic psychiatric evaluation of persons who participated in the anti-terrorist operation (analysis of branch statistical reports). *Archive of Psychiatry*, 22(3), 98–104.
10. Pervomaiskiy, V. B., Ileiko, V. R., & Kanishchev, A. V. (2008). Methodical aspects of prescribing and conducting complex forensic psychiatric examination of short-term affective states. *Archive of Psychiatry*, 14(2), 29–32.
11. Pyrih, I. V. (2015). *Theoretical and applied problems of expert provision of pre-trial investigation*. Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs; Lira LTD.
12. Sherstiuk, V. M. (2007). *Organizational, legal and moral and psychological principles of forensic expert activity* [Candidate thesis, Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine].
13. Tsilmak, O. M. (2011). *Workshop on forensic psychiatry*. Odesa State University of Internal Affairs.
14. Tsilmak, O. M. (2014). *Forensic psychiatric examination*. RVV ODUVS.
15. Vorobiova, N. O. (2010). *Legal regulation of psychiatric care*. Justinian.

Received the editorial office: 28 June 2023

Accepted for publication: 29 July 2023

OLENA PAVLIVNA MAKAROVA,

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Pedagogy and Psychology;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5480-5942>,
e-mail: faynalena@ukr.net*

THEORETICAL AND LEGAL PRINCIPLES OF FORENSIC PSYCHIATRIC EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The category of forensic examinations includes examinations conducted in civil or criminal proceedings by court order. Forensic examinations are carried out in specialised forensic institutions or outside these institutions in accordance with the procedure established by law. A significant number of forensic examinations are conducted in forensic departments of state psychiatric institutions. According to Ukrainian legislation, state forensic institutions are those institutions that are specifically designated to conduct forensic examinations and are subordinate to the Healthcare Department. A forensic psychiatric or comprehensive forensic psychological and psychiatric examination must be conducted by experts in accordance with the procedure set out in the Civil Procedure and Criminal Procedure Codes of Ukraine. Depending on the nature of the expert research, forensic psychiatric examination departments are divided into outpatient and inpatient.

The knowledge that a psychiatric expert must have is specific, taking into account knowledge of the patterns and characteristics of mental activity of the individual. This specialised knowledge is acquired during special professional psychological and psychiatric training, and is subsequently implemented in the practice of forensic psychiatric examination, and therefore has legal significance. The knowledge used in the pre-trial investigation of criminal offences and in court proceedings is used to establish the mental state of the person who committed the criminal offence.

The theoretical and legal aspects of the appointment and conduct of forensic psychiatric examination have been determined on the basis of the analysis of the provisions of legal acts in this area. The issues related to the professional component of training of experts conducting forensic psychiatric examination have been highlighted, and it has been found that, as a rule, they have their own individual style of professional activity and constantly improve their level of competence.

It has been found out that the subject of psychiatrist's research is mental diseases and disorders, brain diseases manifested by disorders of mental activity of a person. The issues of ethical standards in the activities of an expert in conducting a forensic psychiatric examination have been considered.

Key words: *activity, expert, professional competence, forensic psychiatric examination, comprehensive examination, psychiatrist, specialist.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Макарова О. П. Теоретико-правові засади проведення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С. 190–199. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.16>.

Citation (APA): Makarova, O. P. (2023). Theoretical and legal principles of forensic psychiatric examination in criminal proceedings. *Law and Safety*, 3(90), 190–199. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.16>.